

A FEMINISTA MEGISMERÉS PROBLÉMÁI

A FEMINISTA TANULMÁNYOK INTÉZMÉNYESÍTÉSE INTEGRÁCIÓ ÉS AUTONÓMIA KÖZÖTT

Egy tudományterület fejlesztését célzó intézményes stratégiák minden esetben – és e tekintetben a feminizmus sem kivétel – történelmi momentumoktól, társadalmi és politikai kontextusoktól függenek. A nőkről és a társadalmi nemekről szóló, illetve a feminista tanulmányok tanrendje intézményekként változik, az adminisztratív struktúra és az egyetem által nyújtott lehetőségek szerint. Ezek bevezetésére irányuló stratégiákat azon tágabb rend jellegzetességeihez kell igazítani, melybe beilleszkedni próbálnak és/ vagy mellyel szemben meg szeretnék őrizni autonómiájukat.

Az autonómia/integráció vita egyike azoknak a legfontosabb sajátosságoknak, melyek a feminista tanulmányokat formálják és tulajdonképpen a feminista kutatás akadémiai körökben való elismertetéséről szól. Az integráció stratégiája azt a célt követi, hogy a nők szempontját, valamint a nemek közti kapcsolatok perspektíváját bevezessék az összes diszciplínába és egyetemi programba, mégpedig úgy, hogy ez minden társadalmi probléma tárgyalásánál előtérbe hozza a nemek közti különbségek és egyenlőtlenségek iránti érzékenységet, a nemi tudatosságot. Ez egy olyan stratégia tehát, mely belülről alakítja át a patriarkális intézményt. Az ellene felhozott érv arra figyelmeztet, hogy a feminista kutatás, a konzervatív intézménybe való integrációja következtében, elveszít(het)i radikális potenciálját. Az autonómia stratégiája független programok létrehozását célozza meg, olyan terek kialakítását, melyekben a feminizmus különböző változatai egymással szabadon kommunikálhatnak, ellenőrizhetik az emberi és anyagi erőforrásokat és a tudás termelésének folyamatát. Röviden, ez egy új típusú diszciplína és akadémiai struktúra létrehozásának stratégiája, mely megkérdőjelezi az egyetem tradicionális berendezkedését. Az ellene hozott érv a gettoizálódás és a „férfigyűlölő” megjelöléssel való megbélyegzés kockázatára és negatív következményeire mutat rá.

Végző soron a vita az akadémiai szféra feminista átalakításával kapcsolatos nézetek közti különbségeket tükrözi. Ugyanakkor (felismerve a különböző etnikumú és szexuális irányultságú nők közötti eltéréseket és a feminizmus sokféleségét), felveti a különféle – „fekete”, „fehér”, „leszbikus”, „harmadik világbeli” – feminizmusok viszonyának kérdését is, ezek integrálásának lehetőségét. A vita

tétje végül is az, hogy a feminizmus az akadémiai szféra jelentős és releváns részévé váljon, hogy hitelét növelje, elfogadtassa magát és tiszteletet ébresszen anélkül, hogy lemondana sajátos peremhelyzetéről, ami lehetővé teszi kritikai állásfoglalását.

Bármelyik lenne is a követett intézményesülési stratégia, bármilyen módon is keveredjen a kettő egymással, ebben a folyamatban az a legfontosabb, hogy megerősödjön a feminista tudás létrehozóinak státusa mind az akadémiai, mind pedig a tágabb társadalmi környezetben; növekedjen a nők létszáma az egyetemen valamint a döntéshozó pozíciókban, az akadémiai szféra nyitott legyen olyan nők és férfiak számára, akik munkájukban érvényesítik a feminista szemléletet és a tudományos tudás hagyományos szerveződésének átalakítását célozzák meg.

A KRITIKÁTÓL EGY ÚJ TUDÁS LÉTREHOZÁSÁIG ÉS VISSZA

A feminista kutatás a nőt helyezi az elemzés középpontjába. Pontosabban, az alárendeltek/elnyomottak szemszögéből ragadja meg a hatalmi viszonyokat, miközben a társadalmi egyenlőtlenségek (újra)termelésében szerepet játszó, az egyének helyzetét és tapasztalatait strukturáló nemi rendet (*gender order*) elemzi.

Aki figyelemmel kíséri a feminista perspektíva térhódítását a különböző diszciplínákban, felfedezheti (például Robertson nyomán, 1993), hogy ez rendszerint az „integráció szakaszával” kezdődik. Ennek célja a „nő(k)” beiktatása a tudományos kutatás témái közé, a tudáskészletben ilyen szempontból kimutatható hiányosságok felszámolása és olyan elhallgatott kérdések nyilvánosságra hozása, melyekről hagyományosan azt feltételezték, hogy nincs jelentőségük az egyetemes (de valójában a maskulinitás életvilágához kötődő) problémák vonatkozásában. A feminista reform többnyire az „elkülönülés szakaszával” folytatódik, amikor is új elméleteket dolgoznak ki a nőkről, a társadalmi nemekről, a nemi identitásról és a nemek közti kapcsolatokról, a társadalmi nemek rendjéről és a hatalmi rendszerekről, ezek működési módjáról a társadalmi életben és a tudományos termelésben. Ebben a szakaszban valósul meg az áttérés a férfi elfogultság (*male bias*) bírálatáról (mely elrejt, elhallgattatja, elnyomja, torzítja a női tapasztalatot azzal, hogy „a másság” és a „másik” pozíciójába helyezi) a női szemlélet érvényesítésére, mely visszaállítja a különbözőség méltányosságát és büszkeségét. Adott ponton ezt a folyamatot kiegészíti az önreflexiók gyakorlata, mely állandóan újraértelmezi az úgynevezett „női szemléletmód” jelentéseit, kritikailag elemzi a feminista tudás létrehozatalát és a belső sokféleséget. Végül pedig az úgynevezett „forradalmi szakasszal” zárul, melyben a feminista kritika és elméletalkotás széles körben elismerést kap, elfogadott paradigmává válik különféle diszciplínákban és általában az akadémiai szférában. Manapság természetesen ezek a szakaszok átfed(het)ik egymást és nyilvánvalóan, a „végső” cél teljesítése soha nem valósul meg teljesen,

hiszen ezt maga a feminista kritika sem teszi lehetővé, mert – sajátosságánál fogva –, soha nem nyugodhat bele a további változásoknak ellenálló állapotokba.

Többek véleménye szerint a feminizmus annak a tudásnak a kritikája, mely – az úgynevezett objektivitásra hivatkozva – nem ismeri fel és nem tükrözi az emberi tapasztalatok sokféleségét, például a társadalmi nemek tekintetében létező változatosságát. Ily módon a feminizmus partnere minden olyan ismeretelméleti/tudománytörténeti kísérletnek, mely leleplezi a hamis egyetemességet és a képmutató semlegességet. Megmutatja, hogy a diszciplínák társadalmi nemekkel szembeni vaksága a férfiasság tapasztalatait egyetemes érvényességgel felruházott emberi tapasztalatokká lépteti elő, és hogy az akadémián kívül eső társadalmi problémák iránti semlegesség tulajdonképpen a maszkulinitás érdekeit kifejező *status quo* hallgatólagos elfogadását jelenti. Röviden, a feminizmus nem más, mint a tudás termelésében és terjesztésében rejlő hatalmi viszonyok dekonstruálásának projektje, de ugyanakkor a tudományos megismerésnek egy radikálisan új modellje is. Ezért hasonlítja Minnich (1988) a tudományos életben uralkodó férfiközpontúság feminista kritikáját a Kopernikusz és Darwin által okozott tudományelméleti földrengésekhez.

A feminizmus tudás-hozadékanak ilyen jellegű megközelítése végső soron a megnevezés politikájának, a tudományos életben belüli helyezkedési stratégiának a része. A kutatók amellet érvelnek, hogy a feminizmus többet jelent annál, hogy néhány úgynevezett „női témát” beiktatunk azon problémák közé, amelyekről tudni illik különféle diszciplínákban, és nem korlátozódik arra az álláspontra sem, miszerint a szexualitás és a társadalmi nem az élet fontos szervező elve. Mert, amint már említettem, az (akadémiai) feminista szemléletmód velejárója, hogy a férfiak és nők közötti kapcsolatokat hatalmi viszonyokként kezeli, az uralkodó társadalmi és kulturális rendet pedig az alárendelt pozíciókban levő alanyok szempontjából tárgyalja és akarja megváltoztatni. Ezért kényelmetlen a feminista kritika az élet minden területén, beleértve a tudományos élet világát is, és ezért történik meg az, hogy – egy olyan akadémiai környezetben, mely többek között képmutatóan azt állítja, hogy a tudomány és/vagy az egyetem politikamentes világ –, marginális helyzetbe kerül és legitimitás-problémákkal küzd. Továbbá ez az oka annak, hogy néhányan programjaikat és intézményeiket a (látszólag) semlegesebb „tanulmányok a társadalmi nemekről” (*gender studies*) kifejezéssel nevezik meg, ami nem jelenti feltétlenül, de jelentheti a feminista kutatás elméleti, módszertani és kritikai potenciáljának a felvállalását. Másfelől, annak ellenére, hogy mások a feminizmus fogalmát nyíltan előtérbe helyezik önazonosításuk során, ez önmagában még nem fejezi ki egyértelműen opcióikat. Hiszen köztudottan a feminizmus számos, egymástól eltérő elképzelést foglal magában arról, hogy miként működik a hatalom és a társadalmi szubjektum létrehozatala, valamint arról, hogy miképpen magyarázható az, hogy miért, mikor, hol és kik kerülnek alárendelt helyzetbe. Mert, miként a poszt-strukturalistáktól tudjuk, a maszkul-

initás hatalma nem egyszerűen azt jelenti, hogy bizonyos egyének vagy csoportok elnyomják a nőket, hanem azt, hogy ő maga az a médium, melyben az uralkodó normáknak alárendelt női és férfi társadalmi szubjektum létrejön. (Brown, 1997).

A (FEMINISTA) ELMÉLET ÉS GYAKORLAT KÖZTI FESZÜLTSGGEL TELÍTETT VISZONY

Ha tudatában vagyunk annak, hogy a nőkről szóló tanulmányoknak és a feminista tanulmányoknak, mint a tudás modelljeinek és intézményeinek a kialakulása a feminista mozgalomnak köszönhető, rá kell kérdeznünk e viszony történetére és a vele járó belső konfliktusokra. A szóban forgó téma tulajdonképpen nem más, mint az a probléma, hogy ezen a területen miként gondolkodnak elmélet és gyakorlat viszonyáról, melyek összefonódása iránti érzékenység éppen a feminizmus jellemzője, szemben a tudomány művelésének azzal a modelljével, mely a kettő összeférhetetlenségét vallja a tudományos objektivitás és semlegesség nevében.

Sokan úgy vélik, hogy az elméletalkotás a valósághoz való férfias viszonyulás jellemzője, és, mint ilyen, a nők alárendelésének eszköze, mivel a nemek közti egyenlőtlenségeket legitimálja. Mások meggyőződése az, hogy – mivel a tudás hatalom –, a nőknek nem szabad eleve lemondaniuk az elmélet-alkotásról és annak használatáról. Amennyiben az érem másik oldalát is tekintjük, meg kell említenünk, hogy a feministák egy része tudatában van annak a kockázatnak, mely a nőkről szóló tanulmányok politikai elkötelezettségében rejlik. Nevezetesen annak, hogy ez gyanakvást vált(hat) ki azokban, akik amúgy is úgy gondolják, hogy ez a mezőny anti-intellektuális jellegű és tudománytalan, ami csupán egy lépésre van attól, hogy a nőket ismét az értelem hiányával és irracionálissal azonosítsák. Mindent egybevetve, azok a különbségek, melyek abból fakadnak, hogy ki miként értékeli a feminista elmélet hasznát a gyakorlat szempontjából és fordítva, feszültségeket és szakadékokat teremtenek a feminizmuson belül, még egyszer bizonyítva azt, hogy ez a terület az állandó egyensúlyvesztés és - helyreállítás folyamatainak keresztül alakul. A probléma különféle értelmezései közti különbségek alapvetően abból is fakadnak, hogy miként értelmezik, mit jelent az, hogy a tudás hatalmi eszköz. Egyesek számára ez olyan új, a társadalmi nemek közti különbségeknek és egyenlőtlenségeknek a tudatában levő tudományos elméletek kidolgozására utal, amelyek rámutatnak arra (is), hogy miként hozza létre a tudományos diskurzus ezeket, és emellett, az intézményesítés bizonyos szintjén, erősítik az akadémiai szférában dolgozó nők pozícióját, tekintélyét. Másfelől, más összefüggésben, vagy mások számára, a tudásban rejlő hatalom alapvetően a nőknek a tanuláshoz való teljes körű jogát és ennek pozitív következményeit jelenti. A két megközelítés nem zárja ki egymást. Mert a tudás révén felépített valóság fölötti hatalom birtokában, a nőkről szóló tanulmányok bizonyos beszédmódokat legiti-

málnak a nőkről és a nemek közti kapcsolatokról és növelik a nők esélyét, hogy egy olyan társadalomban éljenek, mely természetesnek, normálisnak tekinti a nemek közti egyenlőség diskurzusát és gyakorlatát.

Különböző nők mindennapi tapasztalatai, valamint a feminista elméletek és gyakorlatok egymást kölcsönösen megerősíthetik, ha kapcsolatuk egy bizonyos magatartásra, az „én” és a „másik” közti bizonyos viszonyulásra épül. Ezt az alábbi képességeknek kellene jellemezniük: a tapasztalatok változatossága iránti tisztelet, a saját előítéletek felismerése és leküzdése, egymás meghallgatása, hierarchia mentes kommunikációs helyzetek létrehozása, a hatalom építő potenciáljának és nem uralmi jellegének kiaknázása, és végül, de nem utolsósorban, különböző koalíciók létrehozatala és azokban való részvétel. Ezen elvek gyakorlatba ültetése valójában igen problematikus, hiszen – miként általában a feminizmus – ezek sem az úgynevezett nőiesség természetes velejárói/ meghosszabbításai, hanem tudatosan vállalt opciók olyan környezetben, ahol sokszor úgy tűnik, hogy az agresszivitás, a kizárólagosság, a másik feletti uralom az érvényesülés leghatékonyabb eszközei.

FEMINISTA ISMERETELMÉLETEK

Azon túl, hogy minden egyes diszciplínában léteznek feminista szemléletű kutatások, a doménium interdiszciplináris szintjén – a társadalmi nemek és hatalmi rendszerek elméletén kívül – az ismeretelméleti kérdések adják meg a feminizmusnak a sajátosságát. A *women's studies* avagy a *gender studies* mono-, multi- és inter- meg transz-diszciplináris is. Monodiszciplináris azért, mert, amint mondtam, minden egyes tudományágon belül az illető tudományág módszereivel dolgozva vizsgál bizonyos társadalmi jelenségeket. Ezért beszélhetünk feminista antropológiáról, feminista pszichológiáról, szociológiáról stb. A szakterület multidiszciplináris jellege abból fakad, hogy a megismerést egy bizonyos téma (például nők státusa, nemek közti egyenlőtlenségek, hatalmi rendszerek stb.) szervezi és komplexitásának megértése megköveteli különféle módszerek és diszciplináris szemléletek szerinti körüljárását. Doméniumunk interdiszciplináritása egy lépéssel tovább megy a multidiszciplináritáson, és azt jelenti, hogy valami új jön létre többféle diszciplína egymásravezetkezéséből. A transzdiszciplináris kérdések közé pedig többnyire éppen az ismeret- és társadalom-elméleti kérdéseket soroljuk.

Harding (1987) szerint a feminista kutatás létének vagy nem-létének problémáját három szinten, a kutatási módszerek, a kutatási módszertan és az episztemológiai kérdések szempontjából kell vizsgálnunk. A feminista kutatási módszerekkel kapcsolatban különböző elképzelések születtek az évek során. Az egyik meghatározó elképzelés az, miszerint mivel a feminista kutatásnak a nők megélt tapasztalataira kell rávilágítania, ezért ennek legmegfelelőbb kutatási

módszerei a minőségi módszerek. Mások szerint viszont a mennyiségi módszereknek is hasznuk van a feminista kutatások szempontjából. Mégpedig azért, mert általuk olyan információkat és adatokat lehet felszínre hozni, amelyek megmutatják azt, hogy a vizsgált problémáknak milyen társadalmi előfordulásuk és elterjedtségük, s ennél fogva fontosságuk van. És valóban, a statisztikáknak sokszor meggyőzőbb erejük van mint a jelentéseket feltáró narratíváknak. Ha statisztikáink vannak például azzal kapcsolatban, hogy a nők jövedelme alacsonyabb a férfiak jövedelménél, vagy arról, hogy a nők elenyészően kis arányban vannak jelen a politikában, akkor ezekkel felhívhatjuk a figyelmet arra, hogy egy társadalmi méretű problémával, és nem, mondjuk, egyéni képtelenségekkel van dolgunk, hanem olyan rendszer-mechanizmusokkal, amelyek ezt a jelenséget termelik. Végül, mint mindig lenni szokott, azoknak lett igazuk, akik azt gondolják, hogy mindkét típusú módszernek megvan a maga haszna a feminista kutatás szempontjából, de tulajdonképpen önmagában egyik módszer sem feminista, vagy nem feminista, ezt a jellegét a módszerek használatának módja dönti el.

Ezzel át is tértünk a feminista módszertan létének kérdésére, aminek kapcsán nem csak arról beszélünk, hogy milyen technikákat alkalmazunk a kutatásban, hanem arról is, hogy miként fogalmazzuk meg kérdéseinket, miként használjuk ezeket a módszereket, és arról is, hogy milyen elképzelésünk van kutatási eredményeink használatáról. Ezen a szinten felsejlik előttünk a feminista kutatás néhány sajátossága. Az egyik kérdéseink megfogalmazásával kapcsolatos, azzal hogy milyen problémákra vagyunk érzékenyek, mi érdekel bennünket. Ebben az összefüggésben azt mondhatjuk, hogy egy bizonyos kutatás akkor számít feministának, ha kérdéseit a nőkkel és a nemek közti hatalmi kapcsolatokkal összefüggésben teszi fel, ezeket a való életből veszi és az alárendeltek perspektívájából tekinti. Ugyanakkor mindezeket a társadalmi szerveződés centrális jelenségeinek tekinti, olyan „ablakoknak” (is), amelyek azon túl, hogy önmagukban érdekesek, általánosabb problémákról, magukról a társadalmi kapcsolatokról és a kulturális elkülönbözödéssről szólnak. De a feminista kutatásnak az is velejárója, hogy célja nem feltétlenül az, hogy elméleteket gyártson, hanem hogy a fentiekben jelzett jelenségekkel kapcsolatos társadalmi problémákra felhívja a figyelmet, azokra reagáljon és azokra lehetséges megoldásokat javasoljon. Fontos számára az, hogy annak a tudásnak, amit létrehoz, valamilyen társadalmi haszna legyen, valamilyen változást hozzon az emberek életében, például azáltal, hogy rámutat, miként lehetne a hatalmi viszonyokat partneri kapcsolatokká alakítani, avagy a társadalmi kirekesztést felszámolni és (nem csak a nemi alapú) hátrányos megkülönböztetést kiküszöbölni.

A feminista ismeretelmélet azt vizsgálja, hogy miért lehetséges a nők tapasztalatainak megismerése, mi garantálja az erről szerzett ismereteknek a hitelét és érvényességét, milyen korlátai vannak mindennek? Ebben az összefüggésben három nagy ismeretelméleti irányzat alakult ki a feminizmuson belül, ezeket példá-

ul a már említett Harding jellemzi. Az egyik az ún. empirikus vagy empiricista irányzat, a másik az ún. *standpoint feminism* (amit perspektivista feminizmusnak fordíthatunk), a harmadik pedig a posztmodern feminista ismeretelmélet. Az elsőként említett irányzat abban a korszakban alakult ki, amikor a feminista kutatásoknak egyik legfőbb gondjuk az volt, hogy megteremtsék legitimitásukat a tudományok körében, ezért központi kérdésük a feminista tudomány lehetőségeire vonatkozott. Főbb elvei pedig az objektivitásra való törekvés, a semleges adatgyűjtés, az igazságnak a nők szempontjából való megvilágítása voltak. Érve azzal kapcsolatban, hogy miért tudják a feministák jobban leírni a nők tapasztalatait, az az eléggé naiv elképzelés volt, miszerint azért, mert megélik azokat. A tapasztalat-alapú tudás eszméje mögött az az elképzelés (is) állt, miszerint a feminista megismerés nem más mint a nőknek nők általi megismerése és a feminista mintegy természetesen a nő meghosszabbításából jön létre. Azzal kapcsolatos álláspontomat, hogy ez miért nincs így, e tankönyvben több helyen is kifejtettem, ezért most nem térek ki rá. A perspektivikus feminizmus a hegeli magyarázattal állt elő: a feministák (avagy az alárendelt pozícióban levő nőket megszólaltató tudósok) azért képesek problémáik megismerésére, mert azt egy bizonyos vonatkozásban „privilegizált” szempontból teszik. Nevezetesen az alárendelt szubjektum perspektívájából, aki – helyzeténél fogva – jobban látja a valóságot mint a hatalmi pozícióban levő, aki nem érdekelt a *status quo* megváltoztatásában, és akinek nem érdeke a társadalom igazságtalanságainak az észrevétele. A harmadik, posztmodern ismeretelméleti iskola leszámol a tudományosság objektivista eszméjével és ilyen értelemben a nem-feminista megismerésnek erőteljesebb kritikáját adja. Megkérdőjelezi az egyetemes, abszolút igazság lehetőségét, a megismerés alanya és tárgya közti merev dichotómiát és a Nagy Narratívák legitimitását. Mindez logikusan belefér a feminista megismerésnek abba az erőfeszítésébe, hogy lebontsa a maszkulin szempontú megközelítések látszólag egyetemes, de valójában torzítóan egyoldalú tudását, de nehézségekbe ütközik akkor, amikor az ún. „nem-objektív” tudás elvét és a relativizmus következményeit a feminizmus által termelt ismeretekre kell alkalmaznia. Ezek szerint a feminista tudás is csak egyike a valóság lehetséges reprezentációinak, s ha ez így van, akkor nyilván felmerül a kérdés: mitől jobb/érvényesebb/legitimebb ez, mint az ugyanarról a jelenségről (például a nemek közti kapcsolatokról) szóló nem-feminista vagy akár maszkulinista ismeret? Haraway (1991) azzal kezdi válaszkeresését, hogy fel kell oldanunk az objektivizmus és szubjektivizmus közötti dichotómiát, hiszen az a tény, hogy meghatározott pozícióból („szubjektíven”) látjuk a valóságot, nem jelenti azt, hogy ne lennénk „objektívek” (ne lennénk képesek arra, hogy elhelyezzük saját tudásunkat a többi tudáshoz képest). Ugyanígy a relativizmus és az abszolutizmus ellentétét is fel kell oldanunk, hiszen nem vagy az egyik, vagy a másik szemléletében hozzuk létre ismereteinket, hanem – függetlenül attól, hogy milyen álláspontot vállalunk fel – mindig is „csak” részleges, helyhez kötött, kriti-

kus és önkritikus tudásokat termelünk. Haraway álláspontja nem más mint a részleges perspektívák episztemológiája, amely mind a „szubjektivitást”, mind pedig az „objektivitást” átértelmezi, az utóbbit úgy határozván meg, mint az egyedül lehetséges helyhez kötött tudást, mely felelős és felelősségre vonható azokhoz a kutatást szervező elvekhez és értékekhez képest, amelyeket tudatosít és egyértelműen kinyilvánít. Sokak szerint ez a fajta ismeretelmélet talál a leginkább az amúgy is kritikai szellemiségű feminizmushoz, hiszen ez ötvözi a leghatékonyabban a tudományosság helyhez kötöttségét, a feminizmus uralmi rendszerek ellenében felépített politikai elkötelezettségét és a létrehozott tudásért vállalt társadalmi felelősségét.

Feladatok

- Miként kezeli a feminizmus elmélet és gyakorlat kapcsolatát?
- Melyek a feminizmus intézményesülésének főbb irányadó elvei és megnyilvánulásai?
- Léteznek-e feminista kutatási módszerek? Hát feminista módszertan?
- Írd le, miként vitáznak egymással a különféle feminista ismeretelméletek és milyen megoldások születtek a „feminista tudomány” paradoxális helyzetének kezelésére.